

Mr Миливој Бешлин

Продор теоријског у историографију: Смитов етнички потенцијал нације као броделовско *longue durée*

Апстракт: Поводом новог српског издања монографије *Национални идентитет*, једног од најутицајнијих актуелних теоретичара феномена нације и националних доктрина, етносимболисте Антонија Смита, рад доноси фундаменталне поставке презентоване у његовој водећој студији. Чланак има интенцију да прецизније идентификује појам, циљеве и карактер нације и националног идентитета, да представи супротстављене епистемолошке приступе и тумачења настанка и генезе истраживаних феномена, уз акцентовање Смитовог истраживачког становишта, а све у контексту недовољног теоријског утемељења посматраних појава у домаћој историографији.

Кључне речи: Антони Смит, нација, национални идентитет, национализам, етносимболизам, теорија, историографија.

„Историјска реалност не постоји у готовом стању, која би се сама од себе дала историчару. Као и сваки човек од науке, историчар мора (...) да се суочи са огромном и збрканом реланошићу, да учини свој избор, што очигледно не значи ни арбитражу, нити пуко пабирчење, већ научну конструкцију докумената, чија анализа мора дозволити поновно успостављање и објашњавање прошлости.“
Жак Легоф¹

„Наука је изграђена од чињеница, као што је кућа саграђена од опека; али гомила чињеница није наука, као што ни хрпа опека није кућа.“
Анри Поенкаре²

„Заборавање, чак и погрешно памћење историје, суштински је чинилац у формирању једне нације, што је разлог зашто напредак историјских истраживања често представља опасност за национална осећања.“
Ернест Ренан³

¹ Žak Legof, „Nova istorija“, u: *Istorijska sociologija*, prir. Pavle Milenković, Novi Sad, 2009, 69.

² *Sociološki rečnik*, prir. Marija Bogdanović, Aljoša Mimica, Beograd, 2007, 615.

³ Ернест Ренан, *Шта је нација?*, Београд, 1907, 11.

Велики преображај, како га је детерминисао Карл Полањи, подразумевао је широк историјски процес који је темељно изменио друштвене односе у свету и до данас је препознатљив под именом *Модерна*. У њен квантум карактеристика поуздано се могу убројати: индустријска технологија, капитализам, бирократизација државне управе, убрзана урбанизација, секуларизација друштва, рационализација науке, либерално-демократска држава, грађански индивидуализам, потрошачко друштво... Ипак, историјска динамика модерног доба несхватљива је без једног од најкомплекснијих, али и најконтроверзнијих питања наведене епохе – нације и национализма, будући да је од свих колективистичких идентитета национални, несумњиво, примарни и најобухватнији у данашњој цивилизацији, представљајући *per se*, „искључиви принцип владавине“ и средишњу тачку друштвене, економске и културне активности, како сматра Антони Смит.⁴

Полазећи од широко прихваћеног и научно заснованог уверења да нема релативно целовите слике о прошлости без теорије, као разрађене и осмишљене визије друштвеног детерминизма која усмерава правце и механизме историјских појава и процеса, те да без теорије суштински и нема науке, не чини се довољно јасним узрок због кога домицилне хуманистичке науке, историографија посебно, у значајној мери игноришу постигнуте теоријске резултате и доминантне токове у истраживању феномена нације и национализма у свету.⁵ Несумњиво је у питању рецидив традиционалне историографије која је себе сматрала неповратно одвојеном од *чисте теорије*, јер се ова, наводно, користи „елитним језиком друштвено и културно привилегованих.“⁶ Представници билефелдске историографске школе у Немачкој, који су дали непоновљив допринос захтеву за више теорије⁷ у историјској науци тврдили су да је „скепса према теорији била део

⁴ Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, „Biblioteka XX vek“, Beograd, 2010,² 261.

⁵ Под теоријом подразумевамо кохерентан и логички утемељен скуп општих судова, чији је основни задатак дефиниција и експликација узрока, генезе, динамике, као и аналитичке важности одређеног друштвеног феномена.

⁶ Homi Bhabha, „Obavezivanje na teoriju“, u: *Smeštanje kulture*, Beograd, 2004, 50.

⁷ Водећи ауторитет у овој области, Јерн Ризен теоријске проблеме у историјској науци своди на два нивоа; један је теорија **о** историјској науци (метатеорија), а други, теорија **у** историјској науци (објектна теорија). У метатеорији историјске науке „реч је о самој историјској науци, о њеној самосвојности, научности, принципима историјског сазнања, правилима историјског истраживања, историографији...“ Под објектном теоријом историјске науке „подразумева се историја као стање

историчарске парадигме“, која је као превлађујући еснафски образац морала бити измењена да би сама историјска наука пратила захтеве времена, али и (про)налазила смисао властитог постојања. Такође, несумњиво је да експлицитна примена теорије у историографији „повећава рационалност научне дискусије“, олакшава идентификацију и дефиницију проблема, те њихово структурисање и успешније решавање. Теорије, по Јиргену Коки, пружају историчару „велики објашњавачки потенцијал систематских суседних наука и служе као мост између прошлости коју треба испитати и садашњости истраживача који испитује.“ Слично њему и Питер Берк држи да без прожимања историје и теорије, нема изгледа за „разумевање било прошлости било садашњости“, јер теорија пре свих настоји да наведе историчаре да „поставе нова питања о *свом* периоду или да им укаже на нове одговоре на позната питања.“⁸ Јерн Ризен сматра да теорије у историјској науци, уз неопходан услов подизања нивоа компетентности своје публике, представљају „суштински садржај креирања смисла у историји“. Ако историјска наука себе не тежи да сведе на помоћну науку других хуманистичких дисциплина, она, по Ризену, мора да стекне „способност теоријског излагања“ ради обраде и интерпретације чињеница добијених у хеуристичком процесу. Следствено томе он историјске теорије и дефинише као „мисаоне представе које служе томе да временску повезаност чињеница из прошлости (...) прикажу на логичан начин, иако она не постоји ни у чињеничном стању, нити у простом временском следу...“⁹ Према схватању Лисјена Февра, историчар би посебно морао да води рачуна о идејама и теоријама; идејама, зато што наука напредује „само захваљујући стваралачкој и оригиналној снази мисли“, а теоријама, зато што без њих историографија, као антикваријат чињеница „никада не објумљује сву безмерну сложеност“ прошлих догађаја и историјских појава.¹⁰ Због тога одсуство теорије

ствари, као теоријски исказ о променама људског рода кроз време, о свету у прошлости, о општој међузависности између прошлости, садашњости и будућности, о општој оцени историјских феномена...“ У овом раду под појмом „теорија“ подразумевамо Ризенову „објектну теорију“, тачније одсуство теоријског у домаћој историјској науци. Јерн Ризен, „Теорија историје“, у: *Историја – лексикон појмова*, приредио Рихард ван Дилмен, Београд, 2010, 17.

⁸ Јирген Кока, *О историјској науци*, Београд, 1994, 110–111, 114, 141–142; Питер Берк, *Историја и друштвена теорија*, Београд, 2002, 27, 168; Сима Ћирковић, „Историја и друштвене науке“, у: *О историографији и методологији*, Београд, 2007, 267–278.

⁹ Јерн Ризен, „Теорија историје“, 35–37.

¹⁰ Лисјен Февр, *Борба за историју*, приредила Дубравка Стојановић, Београд, 2004, 29–30.

саму историјску науку своди или чак редукује на степен пуког ретроспективног наратива уз несистематично и пасеистичко гомилање чињеница, јер емпиризам се у мору изворне грађе, нарочито за савременије периоде, без неопходног теоријског селектора, мора показати, ако не посве неодрживим, онда сасвим сигурно мањкавим методом. Одбацивањем теорије апсолутизује се, у развијеним историографијама давно превазиђени, *неоранкеовски* приступ позитивиста, а „арогантна маргинализација“ према употреби теорија или њихово коришћење као „декор“, само је један од индикатора или чак узрока стања у домаћој историографији, коју су неки историчари склони да оцене као „кризу историје“. ¹¹ У том контексту ваља се сетити визионарских речи једног од отаца оснивача *нове историје*, Лисјена Февра, да „криза историје“ није некаква „посебна болест која је ударила само на историју. Она је била, она јесте један од аспеката (...) велике кризе људског духа.“ ¹²

Управо би превазилажењу теоријских непознаница и недоречености у домаћој историографији требало да служи превод и поновно српско издање престижне и референтне монографије Антонија Смита „Национални идентитет“ ¹³ у издању *Библиотеке 20. век*, која већ деценијама под уредништвом Ивана Чоловића даје неупоредив допринос развоју теоријске друштвено-хуманистичке мисли у нашој средини, како објављивањем домаћих, можда и више преводима страних аутора. ¹⁴

¹¹ Мирослав Јовановић, Радивој Радић, *Криза историје – српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд, 2009, 110–111.

¹² Лисјен Февр, *Борба за историју*, 45.

¹³ Посматрану монографију, саздану на широкој ерудитској основи, Смит је сегментирао и концептуално уобличио у седам великих садржинских целина: (*Национални и други идентитети; Етничка основа националног идентитета; Рађање нације; Национализам и културни идентитет; Смешљене нације?; Сепаратизам и мултинационализам; Даље од националног идентитета?*) од којих је свака унутар себе прецизно, зналачки и логично структурисана на мање проблемске темате.

¹⁴ Антони Смит (1933) је професор емеритус на престижној *London School of Economics*, где предаје студије национализма. Ученик је чувеног антрополога и водећег теоретичара феномена нације и национализма Ернеста Гелнера. Занимљиво је да је Смит као представник *етносимболистичког* правца у истраживању ових феномена, темељни критичар *конструктивистичког обрта* свог модернистички оријентисаног ментора Гелнера. Своје кључне тезе, пре свега о етничком пореклу нације и дихотомној подели национализма је изложио у бројним радовима који су га начинили једним од најутицајнијих и најцитиранијих аутора у овој области. И само селективна библиографија, без превода на бројне светске језике, делује импресивно: *Theories of Nationalism; State and Nation in the Third World; The Ethnic Origins of Nations; National Identity; Nations and*

Отимајући се било којој врсти класификација и сврставања у школе мишљења, а ипак, један од утемељивача *етносимболистичке* струје међу теоретичарима, егзегетима наведеног феномена, Смит нацију види као најразвијенију друштвену групу и врло сложену историјску појаву, сачињену од више узајамно повезаних етничких, територијалних, културних, економских и правно-политичких компонената и дефинише је као „именовану људску популацију са заједничком историјском територијом, заједничким митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника.“ У том контексту Смит износи каталог најбитнијих обележја сваког националног идентитета:

1. историјска територија, односно домовина (отаџбина)¹⁵
2. заједнички митови и историјско памћење
3. заједничка масовна, јавна култура¹⁶
4. заједничка законска права и дужности свих припадника нације
5. заједничка економија, са територијалном мобилношћу припадника нације¹⁷

Са самом идејом нације најтешње је везан и појам национализма, кога Смит у својој студији детерминише као „идеолошки покрет чији је циљ постизање или одржавање самосталности, јединства и идентитета друштвене групе за коју се сматра да сачињава нацију.“¹⁸ Иако га карактерише и као „најнеодољивији

Nationalism in a Global Era; Nationalism and Modernism; Myths and Memories of the Nation; The Nation in History; Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity; The Antiquity of Nations; Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant and Republic; Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach...

¹⁵ У територијалном смислу, сем омеђеног простора (домовине) унутар кога се нација развија и егзистира (често је у питању жељена домовина, тј. недостижне границе исте), постоје и „свети центри“, тј. територије и објекти духовног и историјског ходочашћа, који апострофирају јединственост дате нације, што Смит детерминише као „моралну географију“. Antoni D. Smit, *нав. дело*, 32.

¹⁶ Реч је о „обавезним, стандардизованим, масовним системима образовања, помоћу којих државне власти очекују да усаде националну оданост“, сматра Смит. Овим путем се посредством „националистичких идеала културне аутентичности и јединства“ обезбеђује унификација и хомогенизација припадника нације. Antoni D. Smit, *нав. дело*, 33.

¹⁷ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 29–30.

¹⁸ Исто, 85. У српском преводу Смитове књиге коју цитирамо, тј. у дефиницији национализма, преводилац је реч на енглеском „autonomy“ превео као „аутономија“. Чини нам се у контексту

идентитетски мит“; аутор национализам смешта у оквире једне релативно широке дефиниције, апострофирајући дубоку различитост ове појаве, коју не уочавају само „лењи историчари“, неспремни да објасне сваку националистичку идеју засебно, јер она, тврди Смит, попут камелеона мења боју зависно од контекстуализације, односно, свака конкретна националистичка идеја зависи од ситуационог спецификаума.¹⁹ Квинтесенцију националистичке идеологије, као *sui generis* „језгрене доктрине“, Антони Смит своди на неколико поставки: свет је подељен на нације, од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину; нација је извор целокупне политичке и друштвене моћи, те је лојалност нацији изнад свих осталих видова лојалности; у име слободе и самоостварења, сва људска бића се морају поистоветити с одређеном нацијом; свака нација мора бити слободна и безбедна у име „мира у свету и правде.“²⁰ Ипак, Смит посматране феномене не види само као облик политике или идеологију већ их посматра и као „културне појаве“, јер се „национализам у својству идеологије и покрета мора тесно повезати с националним идентитетом“, који у својој поливалентности мора обухватати језик, сентименте, симболику...²¹ Констатујући честе осуде национализма међу теоретичарима, од тога да су у име националног идентитета људи били склони да се одрекну властитих слобода, као и да сужавају туђе, били спремни да газе грађанска и верска права *других*, те да је национализам који је поникао на Западу, транспонован на остатак света, донео нестабилност, раздор и ратове, да као идеологија нуди „уску, сукобима бремениту легитимацију за политичку заједницу“, Смит, ипак увиђа и позитивне стране посматраног феномена. Уочавајући да жестина и фреквентност оптужби против национализма у ствари јасно показују „емоционалну и политичку моћ“ самог националистичког идеала, који је очито тешко упоредив са било којим другим, Антони Смит уочава и његова „благотворна дејства“ у која убраја одбрану мањинских култура, спасавање *изгубљених* историја и књижевности, разрешавање *идентитетске кризе*, легитимисање заједнице и друштвене солидарности, надахњивање отпора тиранији (колонијализму),

целине наведене студије, да је у преводу ове важне дефиниције, адекватније користити израз „самосталност“.

¹⁹ Исто, 119–120, 127–128.

²⁰ Исто, 7, 119.

²¹ Исто, 6.

подстицање идеала народне суверености и колективне мобилизације, чак и мотивисање привредног развоја...²²

Попут Хане Арент која национализам описује као „емоционални сурогат за религију“, Антони Смит уочава да је у свету национализма свака нација јединствена и „изабрана“, смештајући то у световни, модерни еквивалент предмодерног сакралног мита о изабраном народу, чиме се у великој мери објашњава интензитет националног сентимента.²³ С тим у вези, Смит нема дилему да национализам посебно горљиво истрајава на „незамењивим културним вредностима“, због чега и „постоји мноштво доказа за прворазредну улогу интелектуалаца како у генерисању културног национализма, тако и у обезбеђивању идеологије политичког национализма.“²⁴ Према Смићу, национализам је сем идеологије и „облик културе“, језик, митологија, симболика, свест, те следствено томе, он констатује да су управо уметници евоцирајући сећање на „златна доба“ нације, оживљавајући „идеализоване хероје и мудраце“ имали могућност истицања древности и континуитета нације, њеног племенитог наслеђа, те њене негдашње славе или трагике, чиме се најефикасније реафирмисао и распростирао национални идеал.²⁵ Речју, масе није било довољно само мобилисати, њих је претходно требало *вернакуларизовати*, даривањем јединственог идентитета и заједничке судбине.²⁶

У савременој науци претрајава оштар диспут између различитих епистемолошких приступа и тумачења настанка и генезе нација и национализма, па је у том контексту широко прихваћена подела теорија посматраних феномена на најмање три основне групе – *објективистичке* (нација се сматра производом „објективних“ критеријума, као што су: раса, боја коже, култура, језик, писмо,

²² Исто, 35–36.

²³ Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd, 1998, 239; Antoni D. Smit, *нав. дело*, 134, 157.

²⁴ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 134, 146–149.

²⁵ Исто, 146–147, 218–219; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, New York, 1987, 191–200.

²⁶ Слично Смићу и славни филозоф Жилијен Бенда је сматрао да су управо интелектуалци, посебно у XX веку, „својим моћима и са потпуном решеношћу“ радили на подстицању национализма, те „нове вере“, како ју је и он одредио. Овакав став Бенда је назвао „издајом интелектуалаца“. Žilijep Benda, *Izdaja intelektualaca*, Beograd, 1996, 102–103. С друге стране, водећи теоретичар нација и национализма, Бенедикт Андерсон заступа тезу да супериорна политичка снага национализма, никако није праћена сразмерним интелектуалним прегнућима, јер је реч о идеологији код које реална моћ и филозофско-теоријско утемељење стоје у очитој диспропорцији, пошто „несумњиво интелектуално сиромаштво“, по њему, није изродило ни једног великог мислиоца. Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd, 1998, 16-17.

религија, митови, симболи и обичаји, колективна сећања...) и *субјективистичке* или *модернистичке* (нација је резултат субјективних фактора, тј. самоодређења сваког човека, независно од било ког „објективног“ критеријума). Постоји и „средњи пут“, *етносимболистички* приступ, који покушава да помири ова два дивергентна и антагонизирана становишта, усвајањем како „објективних“ тако и „субјективних“ критеријума. Узевши у обзир различите, чак супротстављене сазнајне приступе, са становишта трајности и датовања националног феномена, теоријско-истраживачке правце у проучавању посматраних појава логично је разврстати у пет категорија: теорија исконског постојања нације (*примордијализам*), теорија многовековног постојања нације (*перенијализам*), *модернизам* или *конструктивизам*, *етносимболизам* и *интеракционизам*.²⁷

Несумњиво најистакнутија карактеристика *примордијалистичког*²⁸, али и *перенијалистичког*²⁹ правца јесте апсолутно поистовећивање нације и етничке групе, што у основи и представља извориште, готово, свих теоријско-епистемолошких неспоразума и спорења. Како би се бар делимично пацификовао историјско-научни диспут и избегла случајна или намерна инверзија ових појмова, истраживачи су идентификовали разлику између „етничких група“ и „националних заједница“ пре свега по чињеници да прве нису политичка категорија, већ културна и историјска, за разлику од нација као политичких заједница, те Смит као једну од кључних претпоставки настанка нација наводи управо „политизацију *етније*“. Због тога запажена представница *конструктивистичког* правца у проучавању наведених

²⁷ Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism – A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London–New York, 2003.

²⁸ Најстарији и најдуже употребљавани епистемолошки приступ проучавању посматраних феномена, *примордијализам*, тежи да изједначи нацију са самом егзистенцијом човека. Нације постоје од када и људска врста, те се према овом приступу, читава историја човечанства може сагледавати као историја различитих нација. За *примордијалисте* предестинираност заједничког порекла, крви, језика, обичаја превазилази било који образац индивидуалне егзистенције, те је појединац суштински немоћан у односу на њих. Најзначајнији представници овог правца су Едвард Шилс и Клифорд Герц.

²⁹ *Перенијалисти* су заговорници многовековног постојања нације. По њима, нација представља категорију дугог трајања (*longue durée*) својеврсну трансисторијску појаву, која је постојала у свим епохама људске историје. Две подгрупе овог правца су теоретичари који праволинијски континуитет данашњих нација изводе у веома далекој прошлости, најчешће средњовековној и они који појаву нације посматрају циклично, као реку понорницу, која увек изнова ступа на историјску сцену. Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism – A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, 21–24, 145–165; 222–223; Душан Кецмановић, *Racionalno i iracionalno u nacionalizmu*, Beograd, 2004, 182–184.

феномена, Доминик Шнапер етничку скупину дефинише примарно према „двема димензијама: историјском заједништву и културној специфичности“, наглашавајући да се етничке групе разликују од нација „по томе што нису организоване политички.“ Реч је, пре свега, о природи везе која уједињује људе у ширу заједницу. Ричард Џенкинс сматра да се национални идентитет као „програмска политичка филозофија новијег датума“ разликује од етницитета који „изражава аутентични или примордијални групни идентитет, заснован на дистинкцији између припадника и неприпадника.“³⁰ Нација и национализам су идеолошки и политички деривати XIX и XX века, док је етницитет антрополошка и културна појава која историјски претходи нацији. Управо на јасном разграничењу и апострофирању дистинкције између ова два појма је могуће ићи ка „помирењу“ супротстављених епистемолошких позиција истраживача феномена нације и национализма. Наиме, наведене експликације Антонија Смита могу се посматрати као мост између различитих, чак непријатељских приступа, али представљају и доказ утицаја Смитових темељних поставки чак и код оних теоретичара који су удаљени својим приступом од *етносимболистичког* усмерења самог Смита.³¹ Овај епистемолошки „средњи пут“ најбоље се читује у самој етимолошкој одредници појаве нација, јер ће представници многовековног постојања нација (*примордијалисти* и *перенијалисти*) најчешће говорити о националном „буђењу“, кроз поновно (про)налажење свести о себи, као својеврсном успостављању „природног стања“ одувек постојећих нација. Одатле некритички и тенденциозно употребљаван термин „национални препород“, често у италијанској верзији, *ризорђименто*, који би требало да имплицира поновно рађање одувек егзистирајућег идејног субјекта. С друге стране модернисти по правилу користе термине „стварање нације“, неретко „измишљање“, „замишљање“ или

³⁰ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 13–16, 154–157; Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, 33–37; Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu*, Beograd, 2001, 246; Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd, 1997, 57–58; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, Beograd, 1996, 73–77; Dominik Šnaper, „Demokratska nacija i etnički nacionalizam“, *Treći program*, br. 109, 110 – I/II – 1997, 222–223.

³¹ Опсежно о теоријским усмерењима и различитим епистемолошким правцима проучавању феномена нације и национализма у свету: Миливој Бешлин, „Савремени теоријски оквири феномена нације и национализма“, *Токови историје*, 1-2 (2010). (у припреми)

„конструкција“ нација у XIX веку. За разлику од оба ова правца, Смит пишући о деветнаестовековном процесу, бира термин „обликовање нација“, који већ самим својим значењем указује на суштину његових теза и јасној дистинкцији у односу на друга два у научној теорији утемељена приступа.³²

Као један од најозбиљнијих критичара *конструктивиста*³³, али јасно дистанциран и од *примордијалистичког* усмерења, Антони Смит, не прихватајући ни тезу о „вечној нацији“, нити о „измишљању традиције“³⁴, полази од постојања различитих и специфичних етничких група или *етнија*, као претеча у сложенем процесу формирања или како дословно каже „обликовања нација у XIX веку“, што би се могло детерминисати као квинтесенција, али и најважнији допринос Смита проучавању теорије наведених феномена. По њему, као најутицајнијем представнику *етносимболистичког* приступа проучавању нације и националног идентитета, *етнија* је тип културног колективитета, чији припадници деле оригинално властито име групе, мит о заједничким прецима, заједничка историјска сећања, диференцирајуће елементе заједничке културе, везаност за одређену постојбину, као и изванредно осећај солидарности. Смит иде далеко у историју у доказивању своје тезе, па чак тврди да су антички Грци имали свест о „својој, грчкој“ етничкој групи, јер су странце који јој нису припадали сматрали и називали варварима. Он, ипак, додаје да не може бити речи о античкој грчкој *нацији*, већ о

³² Antoni D. Smit, *нав. дело*, 97.

³³ Почетком осамдесетих година XX века, објављивањем три пресудна и данас већ класична теоријска рада о национализму, струја *модерниста* или *конструктивиста*, са тезом да су нације продукти модерне индустријске цивилизације је, чини се, трајније надвладала *примордијалистичку*, али и *перенијалистичку* струју у тумачењу порекла нација. Реч је о делима Ернеста Гелнера, Бенедикта Андерсона и Ерика Хобсбаума, чијим су се тумачењима и тезама приклонили и неки савременији теоретичари овога појма (Ханс Улрих Велер, Патрик Гири, Томас Хилан Ериксен, Доминик Шнапер...) Реч је о књигама Бенедикта Андерсона, *Нација: zamišljena zajednica*; Ернеста Гелнера, *Нације и национализам* и Ерика Хобсбаума и Теренса Рејндџера, *Измишљање традиције*. Све три студије изашле су исте, 1983. године, која се због тога сматра преломном у истраживању овог важног феномена. Велер је чак назива „изванредном годином“ („*annus mirabilis*“). Према *конструктивистима*, нације–државе данашњице, засноване на етничким принципима, детерминишу се као „zamišljene zajednice“, настале захваљујући идејном прегалаштву или конструкцији деветнаестовековних интелектуалаца и политичара, који су национални романтизам књижевности, уметности, историографије, преточили у делатне политичке програме. Ериксен чак иде тако далеко да наводи како „нација постоји од тренутка кад шачица утицајних људи реши да то тако треба да буде.“ Ханс Улрих Велер, *Национализам, историја – форме – последице*, Нови Сад, 2002, 9; Patrick Gearty, *Mit o nacijama*, Novi Sad, 2007, 28; Benedikt Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica*, 17; Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd, 2004, 182.

³⁴ О томе вид. Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije*, Beograd, 2002.

„грчкој културној и етничкој заједници“.³⁵ Управо предмодерна *етнија*, тј. етничко језгро државе представља темељ, уобличавања карактера и граница нације, уз много дубљи идејни континуитет са модерним нацијама и национализмом, него што су *конструктивисти* спремни да признају, сматра Антони Смит. Најзад, ако су националисти и измишљали или домишљали нацију, како тврде *конструктивисти*, њих су несумњиво, обавезивале конкретне и бивствујуће етноисторије. Ову Смитову поставку, резултат синкретизма *перенијалистичке* и *модернистичке* истраживачке традиције, оснажује и чињеница да су већина савремених нација корено полиетничке или прецизније да су формиране око једне доминантне етноцентристичке групе, која је друге, мање привукла себи и асимиловала.³⁶ Стављено у схему броделовских времена историје, „Смитова“ нација са својом етничком претходницом најпрецизније би се могла детерминисати као *моуенне дурее* (средње трајање).

Наиме, према Броделу, време није ни једно, ни праволинијско, него многоструко и сложено. Кратко трајање (*courte durée*) је време неког догађаја, биографија личности, историја рата; то је време чији је проток видљив и лако уочљив људском оку, а мери се сатима, данима, месецима, годинама. Постоји и спорије, статичније време, средње трајање, за разлику од кратког трајања, пре свега времена политике, *моуенне дурее* је друштвено време, периоди у којима се промене збивају тек у ритмима генерација или векова. Ово социјално време у своме фокусу има конјуктуру, а доноси промене неухватљиве на први поглед људском оку. Најзад, *longue durée* („историја спорог ритма“), дуго трајање, је оквир унутар кога стају читаве цивилизације, то је време готово непомично. Три појма, догађај, конјуктура, структура, као три кључне детерминанте броделовског концепта времена, представљају растезање историје од несталне до готово непомичне, јер како је писао Броделов претходник, Лисјен Февр, „природно поднебље“ историје је

³⁵ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 22, 38–40, 97; Хосе Ортега и Гасет, такође је сматрао да је античка Грчка поседовала „нека од својстава која образују Идеју Нације“, експлиците наводећи разумевање у говорној комуникацији, заједничке богове, свест о далеком, али заједничком пореклу. Jose Ortega i Gaset, *Evropa i ideja nacije*, Beograd, 2003, 63; С друге стране, Хоми Баба се иронично односи према теоријама о древности нације, наводећи пример Енглеза као „дубоке“ нације „изграђене у креди и кречњаку.“ Homi Bhabha, „DisemiNacija: vreme, narativ i margine moderne nacije“, u: *Smeštanje kulture*, Beograd, 2004, 306.

³⁶ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 67, 87, 227; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 13–18, 47–50.

управо „трајање“, време, контитнуум, али и „непрекидно мењање“.³⁷ Најзад, Бродел је фактичким негирањем линеарног, календарског времена уносио смисао у прошлост, чиме је несумњиво преводио темпоралну контингентност у визију пролазног друштвеног времена, које омогућава постизање прегледности, давање смисла и уношење реда и оријентације унутар прошлих збивања.

Када је реч о поделама и типологијама у епистемолошком процесу истраживања националног феномена, Смит разликује тип настанка држава – нација кроз *бироократску инкорпорацију* (тип „латералне“ етније), тј. с врха, еволутивним деловањем владајуће политичке елите у условима нужних релативно стабилних државних система са развијеним етничким елементима (заједничко име, мит о етничкој лози, разна историјска сећања и традиције...), примењену пре свега у Француској, Енглеској, Шпанији, што је утицало на формирање територијално-грађанских нација. Други, „народнији“, тип уобличавања нација настао је путем *вернакуларне мобилизације* (тип „вертикалне“ етније), у којем је примарну улогу играла етничка интелигенција³⁸, активацијом до тад пасивних заједница („демотских етнија“), са циљем обликовања нације око новооткривене народне културе, историје, митологије, чиме се формирао генеалогски и етнички тип

³⁷ Фернан Бродел, *Списи о историји*, Београд, 1992, 45–48; Šarl Olivije Karbonel, *Istoriografija*, Beograd, 1999, 111–112; Лисјен Февр, *нав. дело*, 82.

³⁸ Иако сваки национализам истрајава на властитој јединствености, оригиналности и непоновљивости, због чега Џенкинс сматра да би уместо о национализму, осим у најапстрактнијем смислу, пре требало говорити о национализмима, могуће је, по утицајном Мирославу Хроху, идентификовати три типичне фазе карактеристичне у развоју већине националних покрета, пре свега „малих народа“, тачније нација етничког порекла, рођених кроз *вернакуларну мобилизацију*. У првој фази (А фаза – „научна пропаганда националног развоја“), *учени људи*, писци, уметници, историчари, песници... који су, најчешће током студија у иностранству, долазили у додир са „идејом нације“, усмеравају своју пажњу ка откривању и оживљавању *националног* језика, културе, прошлости, окупљајући око себе уске кругове сличномишљеника; на другом степену, тзв. „фази агитације“ се развија генуини национализам интелектуалаца и друштвене елите тј. горњих слојева, који делују преко партија, удружења, часописа, јавних или тајних друштава, формулишући недвосмислене, често далекосежне политичке циљеве (Б фаза – „период националне агитације“); у трећој фази (Ц фаза – „настајање масовног националног покрета“), националистичке представе шире поље свог утицаја, грађани консензуално и егзалтирано прихватају националне циљеве и приоритете, чиме национализам бива оспособљен да мобилише најшире друштвене слојеве, уз наставак водеће улоге интелектуалне елите. Ерик Хобсбаум прелазак из друге у трећу фазу сматра преломном тачком, јер тада „националистички програми добијају масовну подршку“, што је, по њему, кључни тренутак у хронологији национализма. Ričard Dženkins, *нав. дело*, 251; Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 76–89, 165–169; Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge, 1985; Исти, „From National Movement to Nation“, in: *Annual Colloquium Series: Nationalism, Nation–States, and Violence*, Los Angeles, 1992, 7–8; Исти, „Обликовање модерних нација и национални покрет 19. столјећа“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1 (29), Zagreb, 1979, 27–29; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780*, 18–20.

национализма.³⁹ На тој основи истраживачи су идентификовали два типа национализма: етничко-генеалогски (крвни) и грађанско-територијални (државни) тип.⁴⁰ Следећи ову, данас у извесној мери превазиђену, априористичку и много пута оспоравану типологију, по првом схватању, нација је скуп појединаца које повезује заједничко порекло, језик и родна култура, а карактерише га митотворна свест о славној прошлости.⁴¹ Припадник националне заједнице постаје се рођењем и пореклом, а не избором, те нација по овом схватању представља претполитичку заједницу људи исте лозе, тачније „претпостављање лозе, а не територије“, како пише Смит. По том моделу нација је у ствари „натпородица“, те је следствено томе, изражен висок степен *фратернизације* или како каже Смит, припадници нације су „браћа и сестре“, који се од њених неприпадника разликују по „породичним везама“, чиме се постиже један од најважнијих идеала сваког национализма, *јединство*, које означава друштвену кохезију унутар заједнице.⁴² По другом западноевропском или америчком концепту, националност је везана за припадност држави, идеји *patriје*, а не пореклу, у складу са либерално-просветитељским, индивидуалистичким вредностима и доминантно је космополитског и рационалног карактера.⁴³ У њима су националност и држављанство синоними, те Ренан с правом уочава да је национална припадност у овом случају „дневни плебисцит“, што би било блиско синтагми Јиргена Хабермаса о „уставном патриотизму“, верности конституционалном поретку властите државе, као гаранта људских и грађанских права и перципиране као заједнице културе, закона и институција у којој влада јединствена политичка воља, независно од етничког порекла грађана, сматра

³⁹ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 87–96, 101–105, 160.

⁴⁰ Реч је о типологији коју је након Другог светског рата установио Ханс Коен, један од првих истраживача нације и национализма. Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*, New York, 1945, 329–331.

⁴¹ Истраживачи *етнички* тип национализма често деле на две подврсте: *културни* и *крвни*. Први апострофира заједнички језик и културу припадника једне националне заједнице, док други инсистира на крвној повезаности и сродништву припадника исте нације, као потомцима, наводно, једног заједничког претка. Ипак, на овој подели се нећемо задржавати, јер колико је тешко разграничење, толико је лако уочљива комплементарност ове две подврсте *етничког* национализма.

⁴² Antoni D. Smit, *нав. дело*, 26, 122, 126–135.

⁴³ *Исто*, 23–27.

Смит.⁴⁴ Данас је ова једнодимензионална, стереотипна, клишеизирана, идеалнотипска и делимично манихејска дихотомија у великој мери превазиђена и све теже прихватљива, али ју је својим утицајним студијама, пре свега *Националним идентитетом*, Антони Смит у значајној мери реафирмисао.⁴⁵ Смит, наиме, сматра да Коново филозофско разликовање „рационалније и органскије верзије националистичке идеологије остаје исправно и корисно.“⁴⁶ Ипак, он одустаје од ригидности у територијализацији ова два типа национализма, тврдећи да се „оба модела могу наћи и на *Истоку* и на *Западу*, у Азији, Африци и у Латинској Америци...“⁴⁷

⁴⁴ Јирген Хабермас, „Национални принцип – право на отцепљење?“, *Нова Српска Политичка Мисао*, Vol. IV, Нова едиција (1997), No. 3–4, 38; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780*, 14; Antoni D. Smit, *нав. дело*, 24, 129; Eli Keduri, *Nacionalizam*, Podgorica, 2000, 88, 94.

⁴⁵ Водећи представник немачке школе *историјске социјалне науке*, Ханс Улрих Велер у својој престижној студији о национализму даје знатно другачију поделу овог феномена. Наиме, он разликује *интегрирајући* западноевропски и амерички национализам, који је кроз „унутрашњу државну револуцију“ створио националну државу, мењајући легитимацијску основу већ постојеће државне структуре. Други тип, карактеристичан за немачки и италијански случај је *унифицирајући*, тј. ујединитељски национализам, захваљујући којем је од различитих етних створена јединствена, хомогена нација и национална држава. Трећи *сецесионистички* тип национализма одликује оне бројне народе на истоку и југоистоку Европе, који су посебно након 1918. рушећи мултинационална царства (Аустроугарско и Османско царство), створили властите националне државе. Најзад, четврти тип *трансфер–национализам*, пренео је европско–амерички модел на изваневропске народе, Кину, Јапан, Индију, некадашње колоније... Ова алтернативна, вредносно неутрална типологија, чини се реалнијом и флексибилнијом, јер подразумева комбинацију више типова национализма, чиме постаје универзална и примењива на готово читав свет, избегавајући стереотипне представе о наводно „цивилизованом“ и „варварском“ национализму. Ханс Улрих Велер, *нав. дело*, 66–70.

⁴⁶ Насупрот Смићу, утицајни канадски филозоф и предавач на студијама национализма, Вил Кимлика је својим радовима успешно оповргао мит о тоталном универализму и космополитизму либералне идеологије и држава у којима је она доминантна. По њему, западни либерализам „грађанских нација“ је суштински веома удаљен од „етнокултурне неутралности“ и „одсечног раздвајања државе и етничитета“ које номинално промовише, те, су следствено томе сви национализми на неки начин етнички, јер им се у темељу налази сасвим одређена *етнокултурна* група. Кимлика цитира Џералда Џонсона, који каже да „једна од ситних иронија историје лежи у чињеници да се ниједна полиглотска империја старог света није усудила да буде тако сурова у наметању појединачног језика читавој својој популацији, као што је то била либерална република посвећена претпоставци да су сви људи створени једнаки.“ Кимликине тезе успешно брани и позната израелска теоретичарка Јаел Тамир, која аргументовано негира етнокултурну неутралност западних демократија, јер такве покушаје сматра „илузорним и насилним“, пошто „партикуларним вредностима које руководе државним делањем додељује статус универзалне, објективне рационалности... Резултат је морално пристрасна држава, која не жели да призна своје инклинације...“ Will Kymlicka, „Etnički odnosi i zapadna politička teorija“, *Habitus*, br. 1, Novi Sad, mart 1999, 19–25; *Može li se izvoziti liberalni pluralizam? Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*, (Vil Kimlika i Magda Opalski, ur.), Beograd, 2002, 32; Jael Tamir, *Liberalni nacionalizam*, Beograd, 2002, 234–236.

⁴⁷ Antoni D. Smit, *нав. дело*, 131.

У својим радовима, па тако и у монографији *Национални идентитет*, Антони Смит разматра алтернативе националном идентитету, као у савремености најважнијем и најшире постављеном идентитетском, али и легитимацијском обрасцу. Наводећи супранационализам, регионалне или федералне идентитете, као и нове транснационалне снаге, те космополитизам и превагу глобалне културе као алтернативне моделе, Смит, ипак, процењује да ће „улога националног идентитета“ у глобалном свету бити вишеструко увећана, те да су „мали изгледи“ да се „национализам истисне“, јер је једна од његових кључних функција давање одговора „на проблем личног заборава“, тачније, идентификација појединца с нацијом је у секуларној ери „најпоузданији начин да се надвлада коначност смрти и обезбеди извесна мера личне бесмртности“, пошто се само нација „може похвалити далеком прошлосту“, чак и када је она већим делом фабрикована, чиме се нуди идеја „славне будућности“, сличне „херојској прошлости“. Због тога је примарна функција националног идентитета, по Смићу, „обезбеђивање снажне историјске и судбинске заједнице како би се људи спасли личног заборава и успоставила вера у колектив“. Следствено свему реченом произлази закључак да нација „хваљена или ружена (...) мало чиме показује да је превазиђена“, док национализам никако не губи „своју експлозивну моћ и значај у народу“, јер национални идентитет данас „врши моћнији и трајнији утицај неголи други колективни културни идентитети“. ⁴⁸ Имајући све то у виду, као и чињеницу да „прошлост не чине догађаји по себи, него дешавања са додатком актуелног смисла“⁴⁹, чини се да свака врста рационалне и критичке антиципације или научне анализе истраживаног феномена (п)остаје у великој мери контроверзна, можда и беспредметна, чиме се Антони Смит намеће као драгоцен теоретичар, како због темељне мисаоности, можда и више због неопходне менталне дистанце у посматрању националног идентитета као најчешће некритички деификованог или страствено оспораваног идејног ентитета.⁵⁰

⁴⁸ Исто, 223–249, 262, 269–270.

⁴⁹ Тодор Куљић, „Анти–антифашизам“, *Годишњак за друштвену историју*, Год. XII, свеска 1–3, 2005, Београд, 2006, 171.

⁵⁰ Насупрот Смићу, Ханс Улрих Велер „ослобађање“ од национализма проналази у „вишеструком идентитету“, који ће радикално довести у питање „догматску аксиоматику свих национализма, по којој националном идентитету припада апсолутни и свеобухватни примат.“ Френсис Фукујама се не слаже са антиципацијом супериорности национализма као дугорочног историјског процеса, заступајући тезу да је национализам могуће потиснути „комбинацијом либерализма и економског

Упркос широко усвојеном и методолошки утемељеном рационалном уверењу да не постоји наука без теорије, али ни теоријска и емпиријска историја, као што не постоје економска или социјална историја, већ „једноставно историја у свом Јединству“⁵¹, занемаривање и апстраховање теорије у превлађујућем делу домаће историографије и *самоподразумевајући* однос, посебно када је реч о водећим појавама модерног доба, нацији и национализму, често говори како о високом степену интелектуалне и духовне пауперизације, тако и о циљевима који су с оне стране научности и критичког мишљења. Подсећањем на мисли Лисјена Февра да је историја, пре свега, „научно вођено истраживање“⁵², које историчара поставља „између вокације да уопштава и задатка да изврши експертизу“⁵³, тада теоријски путоказ представља незамењиву потпору у трагању за истином о људима, догађајима, појавама, структурама и процесима у прошлости, те у том контексту објављивање књиге *Национални идентитет* Антонија Смита на српском језику представља колосални епистемолошки допринос проучавању, разумевању и спознаји једног од темељних феномена модерне историје, али се њеном појавом даје неопходан обол превазилажењу теоријских непознаница, чиме се истодобно развија критичка (само)свест историјске науке као фундаменталне хуманистичке дисциплине.

самоинтереса“. Утемељење за такав став он налази у судбини религијског обрасца, који је временом постао део сфере приватног живота. „У мери у којој се национализам може модернизовати и дефанатизовати попут религије, у којој поједини национализми могу прихватити то да њихов сепаратни идентитет има једнак статус са другим таквим идентитетима, националистичка основа империјализма и рата ће слабити“, сматра Фукујама. У том случају, националне групе ће очувати свој језик и идентитет, али се тај идентитет „мора изражавати у култури а не у политици.“ Најзад, Фукујама се чуди што претрајава уверење да ће „феномен тако скорашњег историјског порекла бити убудуће трајно обележје људског друштва.“ Ханс Улрих Велер, *нав. дело*, 136; Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica–Banja Luka, 2002, 284–285, 289.

⁵¹ Žak Legof, „Nova istorija“, u: *Istoijska sociologija*, priredio Pavle Milenković, Novi Sad, 2009, 65.

⁵² Лисјен Февр, *нав. дело*, 38.

⁵³ Ален Буро, „Жак Ле Гоф“, у: *Историчари*, приредила Вероник Сал, Београд, 2008, 285.

Summary

In spite of the frequent use of the notions of nation and nationality, Serbian historiography did not make an effort aimed at specifying the aforementioned phenomena. Indifference to the accomplished theoretical results worldwide is also noticeable. The article is written upon the publication of a new Serbian issue of a monograph "National Identity", by the most influential and current theoretician of the phenomenon of nation and national doctrines, the ethno symbolist Anthony Smith. The article brings forth fundamental postulates laid out in his most referential study.